

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ

Збірник наукових праць

ВІСНИК

**Рівненський державний гуманітарний університет
Рівненський інститут слов'янознавства
Київського славістичного університету**

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

Випуск 18

Серія «Історичні та політичні науки»

**Наукова редакція:
доктор політичних наук, професор Б. М. Юськів**

Рівне – 2014

О.М. Вознюк

ІДЕОЛОГІЧНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКА СКЛАДОВА «РАДЯНІЗАЦІЇ» КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (1939-1941 рр.)*(Вознюк Оксана Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент Львівської філії Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені акад. В.Лазаряна).*

Важому роль у теорії та практиці політики «радянзації» Західної України в 1939-1941 рр. відіграв ідеологічно-пропагандистський вплив сталінського тоталітарного режиму на культурну сферу краю. Розкрито механізми пропагандистського впливу військово-політичних органів Червоної армії та тимчасових органів влади та управління Західної України на початковому етапі Другої світової війни. Проаналізовано причини заснування та тематичну спрямованість нових періодичних видань краю. Показано ідеологічну обумовленість ліквідації колишньої мережі культурно-освітніх установ та формування нової системи пропагандистського впливу на мешканців Західної України засобами кіно й театру. Охарактеризовано інституційні структури «радянської» культурної галузі західних областей УРСР.

Ключові слова: Західна Україна, «радянська», культурний простір, ідеологія, пропаганда.

О. Н. Вознюк. Идеолого-пропагандистская составляющая «советизации» культурного пространства Западной Украины (1939-1941 гг.)

Существенную роль в теории и практике «советизации» Западной Украины в 1939-1941 гг. играло идеолого-пропагандистское влияние сталинского тоталитарного режима на культурную сферу края. Розкрито механізми пропагандистського впливу воєнно-політичних органів Червоної армії та тимчасових органів влади та управління Західної України на початковому етапі Другої світової війни. Проаналізовано причини утворення та тематична направленість нових періодичних видань краю. Показано ідеологічну обумовленість ліквідації колишньої мережі культурно-освітніх установ та формування нової системи пропагандистського впливу на мешканців Західної України засобами кіно й театру. Охарактеризовано інституційні структури «радянської» культурної області західних областей УРСР.

Ключевые слова: Западная Украина, «советизация», культурное пространство, идеология, пропаганда.

O. Voznyuk. Ideological and advocacy component of the " Sovietization " of the cultural space of Western Ukraine (1939-1941)

The reasons for the establishment of new and thematic periodicals edge . Displaying ideologichekuyu conditionality liquidation of the former network of cultural and educational institutions, and creating a new system propaganditskogo impact on the residents of Western Ukraine by means of cinema and theater. Be characterized institutsinnuyu structure " sovetizirovanoy " cultural area of the western regions of Ukraine. View Keywords : Western Ukraine, " Sovietization " cultural space , ideology , propaganda.

Постановка наукової проблеми та її значення. Тема даного дослідження має важливе науково-теоретичне та практичне значення для усвідомлення причин, характеру та наслідків утвердження радянського тоталітарного режиму в Західній Україні в процесі т.зв. «радянзації» 1939-1941 рр. Попри те, що основна увага нової влади була спрямована на насадження нової правової та політичної системи, але потужного пропагандистського тиску виходячи із ідеологічних засад сталінізму зазнавала й культурна сфера, а наслідки цього до сьогодні відчуються у політичній культурі та свідомості. Результати роботи також можуть використовуватись у навчальному процесі, при викладанні низки існуючих курсів та запровадження нових навчальних дисциплін.

Аналіз останніх досліджень. Науково-теоретична характеристика політики «радянзації» західних областей УРСР знайшла відповідне відображення у сучасній вітчизняній історичній літературі. Зокрема, варто вказати на ґрунтовні праці М. Литвина[8], М. Кучерепи[7], В. Гулая[4], І. Лучаківської [9]. Проте не можемо не вказати, що поза увагою залишаються окремі аспекти ідеологічно-пропагандистського впливу та уніфікацію культурної сфери нових областей Радянського Союзу. Пропонована автором стаття є спробою аналізу актуальних і невирішених раніше питань, із введенням у науковий обіг нових джерел.

Метою нашої роботи є характеристика ідеологічно-пропагандистська складова уніфікації культурної системи Західної України в процесі її «радянзації» в 1939-1941 рр..

Досягнення вказаної мети передбачає розв'язання таких дослідницьких завдань:

- вказати на військово-політичний контекст включення Західної України до складу СРСР;
- розкрити механізми пропагандистського впливу військово-політичних органів Червоної армії та тимчасових органів влади та управління Західної України у вересні-жовтні 1939 р.;
- проаналізувати причини заснування та тематичну спрямованість нових періодичних видань;
- показати ідеологічну спрямованість ліквідації колишньої мережі культурно-освітніх установ та формування нової системи пропагандистського впливу засобами кіно й театру;
- охарактеризувати інституційні структури «радянської» культурної галузі краю.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Початок Другої світової війни 1 вересня 1939 р. безпосередньо зачепив Західну Україну. В радянській історіографії метою визвольного походу Червоної армії проголошувався захист трудящих Західної України від фашистського поневолення і створення умов для здійснення корінних революційних перетворень [10, с. 30].

У перші ж дні після вступу 17 вересня 1939 р. Червоної армії на територію Західної України було завезено 800 тис. примірників таких важливих у системі радянської агітації засобів «піднесення свідомості народу», як: портрети керівників комуністичної партії та радянської держави, численні листівки [9, с. 40]

Масштаби пропагандистської кампанії були вражаючими. За даними донесень політуправління Українського фронту, лише до 30 вересня 1939 р. серед мешканців краю було поширено 400 тис. примірників радянської преси, 210 тис. листівок, близько 9 млн. примірників літератури. Тільки 27 вересня видавництво «Мистецтво» надіслало до Західної України 25 тис. плакатів і 14 тис. гасел. 28 вересня спеціально для населення краю секретаріат ЦК ВКП(б) вирішив терміново видати «Короткий курс історії ВКП(б)» українською і польською мовами (300 і 100 тис. примірників відповідно) [8, с. 107-108]. Упродовж тільки жовтня-листопада 1939 р., на Станіславщині, переважно на основі цього ідеологічно-пропагандистського матеріалу було прочитано 1450 лекцій та доповідей за участі понад 636 тис. слухачів [5, арк. 25].

Впродовж перехідного періоду владу на місцях повинні були здійснювати тимчасові органи, створення яких ініціювалося у зверненні від 29 вересня 1939 р. командувача Українського фронту маршала С. Тимошенка – обласні (воєводські), міські, повітові тимчасові управління та селянські комітети. З перших же днів своєї діяльності тимчасові управління організували в усіх областях і повітах видання газет українською мовою. Так, у Львові видавалася «Вільна Україна», Дрогобичі – «Більшовицька правда», Луцьку – «Червоний прапор», в Рівному – «Вільна праця» та ін.[1, 75].

У Декларації Українських Народних Зборів Західної України, не без відповідного ідеологічно-пропагандистського навантаження, зокрема, наголошувалось: «Український народ в колишній польській державі був приречений на вимирання. Його долею було пригнічення, знищення і грабунок. Польські пани робили все, щоб сполячити українське населення, заборонити навіть саме слово Українець, замінивши його на слова «бидло» та «хлоп»[16, арк. 3].

1–2 листопада 1939 р. П'ята позачергова сесія Верховної Ради СРСР прийняла закон про включення Західної України до складу СРСР і возз'єднання її з УРСР. 13–15 листопада 1939 р. позачергова сесія Верховної Ради Української РСР ухвалила закон про прийняття Західної України до свого складу. Прийнятий Верховною Радою УРСР 1 листопада 1939 р. Закон передбачав прийняти Західну Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки і «возз'єднати тим самим великий український народ в єдиній українській державі»[11, с. 245]. 14 листопада Верховна Рада УРСР одностайно ухвалила закон про прийняття до складу республіки Західної України. Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 4 грудня 1939 р. на території Західної України було утворено шість областей. Замість повітів у січні 1940 р. створено 202 сільські райони. 24 березня 1940 р. відбулися вибори депутатів від західних областей до Верховних Рад СРСР і УРСР, а 15 грудня того самого року – вибори до місцевих Рад депутатів трудящих.

Завершення юридичного оформлення включення Західної України до складу СРСР підкріплювалося зростанням маси пропагандистської літератури, що скеровувалася для активізації ідеологічного «перевиховання» місцевого населення. Тільки в першій половині 1940 р. було завезено понад 3 млн. примірників різноманітних соціально-політичних брошур [9, с. 40].

Характеризуючи стан преси варто вказати, що вже на початок 1940 р. у західних областях УРСР видавалося 53 газети загальним накладом понад 280 тис. примірників[11, 310]. У 1941 р. у Львівській області загальний тираж трьох обласних та 12-ти районних газет різної періодичності становив 161,5 тис. примірників. Найтиражнішими були органи обкому КП(б)У та облвиконкому «Червоний штандарт» (польською мовою) та «Вільна Україна» (українською мовою) із накладом відповідно 60 тис. та 50 тис. примірників. У Станіславській області виходило двадцять газет загальним накладом 55,5 тис. примірників. Найтиражнішою була обласна газета «Радянська Україна»(10 тис. примірників). Загальний наклад двадцяти трьох газет Тернопільської області складав 67,8 тис. примірників, у тому числі наймасовішого обласного органу «Вільне життя» - 15 тис. Серед двадцяти газет Дрогобицької області (загальний наклад – 68 тис. примірників) наймасовішим було обласне видання «Більшовицька правда») - 15 тис. примірників. У Волинській області виходило дев'ятнадцять газет загальним накладом 62,5 тис. примірників. Наймасовішою була єдина обласна газета «Радянська Волинь» (10 тис. примірників). 3-поміж шістнадцяти газет Ровенської області із загальним накладом 48 тис. примірників найтиражнішим був обласний партійний та радянський орган «Червоний прапор» (10 тис.) [4, с. 207].

Як влучно зауважили волинські історики В. Кучерепа та В. Вісин, всі ці видання за змістом були, мов близьнюки один одного й до своїх київських і московських «сестер» [7, с. 94]. Домінуючою складовою пропагандистських матеріалів були ідеальні образи Й. Сталіна та інших партійних й радянських діячів. Друкувалися тексти, що висвітлювали пропагандистські акції – державні свята, демонстрації, паради, зустрічі із партійними, радянськими й господарськими керівниками, кандидатами в депутати Верховних Рад СРСР та УРСР, місцевих Рад депутатів трудящих.

Слідом за першими ж з'єднаннями Червоної армії до Західної України вирушили театральні, музичні, хорові, естрадні колективи, які спочатку виступали з концертами перед армійською аудиторією, а незабаром переключилися на місцеве населення. Сюди ж прибували різноманітні агітаційні поїзди та пересувні виставки мистецтв. Вибірчі кампанії, відзначення державних свят обов'язково супроводжувалися виступами художньої самодіяльності[7, с. 95].

Вже на початку жовтня 1939 р. Львівське тимчасове управління ухвалило рішення про організацію першого в місті українського драматичного театру. 20 жовтня того ж року тимчасове управління м. Тернополя ухвалило рішення про утворення в місті українського театру [1, с. 75]. 20 грудня 1939 р. РНК УРСР прийняла постанову «Про організацію театрів, музичних колективів, будинків народної творчості і театральних-музичних закладів у Львівській, Дрогобицькій, Волинській, Ровенській, Станіславській і Тернопільській областях». Усіляко заохочувався розвиток місцевої художньої самодіяльності при клубах, навчальних закладах, підприємствах, організаціях.

Діяльність тимчасових органів влади поширювалася й на культуру як на один із найважливіших ідеологічних засобів зміцнення радянського ладу. Плани культурно-масової роботи тимчасових правлінь передбачали створення на підприємствах робітничих клубів, хат-читалень, «червоних» кутків та інших типових радянських осередків ідеологічного впливу, а тому припинили своє існування «Просвіта», «Рідна школа», «Дома людови» та інші.

Радянська влада виділила чималі кошти на розвиток кінофікації в Західній Україні. Понад 100 пересувних установок принесли кіно у віддалені села. Репертуар фільмів для цієї аудиторії обмежувався виключно революційним набором: «Чапаєв», «Щорс», «Ленин в 1918 году», «Депутат Балтики» та ін. Ця продукція інтенсивно експлуатувалася для ідеологічної обробки мас [7, с. 94].

Поступово запроваджувалися радянські принципи і методи організації радянської бібліотечної, музейної й архівної справ. Так, у лютому 1940 р. секретар Волинського обкому КП(б)У Таценко вимагав від місцевих партійних органів «в першу чергу вилучити з бібліотек контрреволюційну літературу по всіх селах, звезти її до райцентру і тримати в закритому приміщенні до одержання списку з ОБЛЛІТУ, після чого знищувати» [4, с. 206]. Вилучення та знищення тисяч примірників цікавої художньої літератури однозначно не могло знайти підтримки в місцевому населенні, хоча, допустити вільне ознайомлення із громадсько-політичними працями чи періодикою, заснованих на протилежних до комуністичної ідеології засадах, сталінський режим допустити більше не міг. Так, радянською цензурою було заборонено повість І. Франка «Борислав сміється» через некоректне змалювання окремих євреїв [6, с. 165].

Для контролю за діяльністю інтелігенції формувалися відповідні структури. 22 жовтня 1939 р. у Львові створено організаційний комітет Спілки письменників України. Його очолив відомий український письменник П. Панч. У 1940 р. у Львові також діяли оргбюро спілок радянських композиторів, художників, архітекторів, які згодом провели вибори правлінь місцевих філій [7, с. 93]. Робочі органи спілок, різноманітні адміністративні та партійні структури одержали беззастережне право втручатись у творчий процес митців. Ідеологічний тиск і організаційний контроль були головними складовими у ставленні нової влади до діячів культури.

Більшовицька пропаганда прагнула завоювати довіру галичан і волинян гаслами возз'єднання українських земель. Тому немало українців, заворожених соборним поривом, вбачали у радянській владі рятівника знедоленої української нації. Дезорієнтовані пропагандою, вони певний час не мали чіткого розуміння ситуації і сприймали бажане за дійсне. Частину українців вдалося втягнути у політичні спектаклі, доручаючи їм виступати на численних мітингах і зборах, підписувати звернення і петиції від імені народу на підтримку радянської влади. Сталінському режимові також вдалося втягнути в орбіту свого впливу значну частину польської і єврейської інтелігенції, як місцевої, так і біженців [8, с. 103-104].

Вже перше число органа Політичного управління Українського фронту газети «Вільна Україна» містило передрук із московської «Правди» від 14 вересня, де, не безпідставно, вказувалося на «політику насильницького ополчення українців і білорусів», що проводилася у Другій Речі Посполитій, але й робився висновок, що «в результаті всього цього українське і білоруське населення було приречене на культурне здичавіння» [13, с. 2].

Поряд із цим радянська пропаганда активно користувалась концептом «великий український народ», що не міг не знайти підтримки в серцях сотень тисяч українців Галичини та Волині. Зокрема, в передовиці «Правди» від 19 вересня 1939 р. йшлося про оборону «наших єдинопатріотичних братів»; публікація закінчувалася словами: «Хай живе великий вільний український народ!». Офіційний орган української компартії, газета «Комуніст», 15 листопада 1939 р. уперше вжила цей вислів у тексті листа Верховної Ради республіки до Сталіна: «Віками роз'єднаний, віками розділений штучними кордонами, великий український народ сьогодні навіки з'єднався в єдиній українській республіці» [15].

Однак, незважаючи на усі зусилля пропагандистського апарату, ефект радянзації у сфері ідеології був суто зовнішнім. За порівняно короткий період радянському режимові не вдалося повністю зруйнувати усталену етнічну свідомість, особливо місцевої інтелігенції, і традиційні переконання та уподобання продовжували жити. «Багато наших інтелектуалів», – згадував письменник, професор Львівського університету М. Рудницький, – жили ще надалі в галицькій атмосфері, яку створили місцеві люди, знайомі розмови, давні звички, спогади, пов'язані з їх дотеперішньою професією» [9, с. 43]. Поряд із цим на далеко не повне сприйняття радянської дійсності впливало часом вороже, на рівні ментальності, ставлення багатьох прибулих зі східних регіонів Радянського Союзу керівних працівників, численні зловживання владою, переслідування тощо.

Для польського населення витіснення етнічних міфів та символів, зокрема культу Пілсудського, дещо «українізованим» культом Леніна й Сталіна було подвійно принизливим. Наприклад, той факт, що окремі

польські професори Львівського державного університету ім. І. Франка вимушено брали участь у радянській демонстрації і несли україномовні транспаранти на честь «вождя народів», вони сприймали як соціальну й національну образу[3, с. 102-103].

Отже, радянський режим активно впроваджував у життя нову модель культурної політики, де: «Національна культура при диктатурі робітничого класу є соціалістична за своїм змістом і національна за формою. Національна культура служить справі соціалізму, сприяє розвитку демократії, залученню найширших мас до управління державою і виробництва, сприяє створенню нових кваліфікованих кадрів робітників, піднесенню добробуту кожного народу» [14, с. 3].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, на основі проведеного дослідження можна твердити про вагомий роль ідеології та пропаганди в політиці «радянзації» Західної України на початковому етапі Другої світової війни. Сталінський тоталітарний режим використовував відповідний набір модифікованих до нових військово-політичних реалій набір концептів «національної за формою, соціалістичної за змістом» культури. Ліквідувавши попередню інституційну структуру культурного простору краю, нова влада насаджувала нову систему культосвітніх закладів, орієнтованих на різні групи й верстви населення, що були покликані утверджувати засоби преси, кіно, театру, музики; утверджувати «торжество історичної справедливості» - возз'єднання Західної України з Радянською Україною у складі єдиного та могутнього Радянського Союзу. Перспективними, на наш погляд, видаються наступні дослідження стану політичної свідомості та культури населення Західної України в умовах утвердження сталінського тоталітарного режиму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабій Б. М. Возз'єднання Західної України з Українською РСР / Б. М. Бабій. - К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1954. - 195 с.
2. Бриль М. Освобожденная Западная Украина / М. Бриль. - К.: Политиздат при ЦК ВКП(б), 1940. - 31 с.
3. Голик Р. Між дійсністю й міфом: суспільні реалії 1939-1941 років у ментальності галицьких українців, поляків та жителів СРСР / Р. Голик // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Збірник наукових праць / [відп.ред. М. Литвин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. - Львів, 2010-2011. - Вип. 3-4. - С. 96-106.
4. Гулай В. В. Міжетнічна комунікація в Західній Україні у роки Другої світової війни: монографія / В. В. Гулай. - Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. - 460 с.
5. Державний архів Івано-Франківської області. - Ф. 1-П Станіславський обком. - Оп. 1. - Спр. 7. - 60 арк.
6. Дорошенко В. Дивні практики Облліту / В. Дорошенко // «Ї». Незалежний культурологічний часопис. - 2011. - Ч. 66, Львів: 1939-1940-1941. - С. 165-166.
7. Кучерепа М. М. Волинь: 1939-1941 рр.: навч. посіб. / М. Кучерепа, В. Вісин. - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. - 486 с.
8. Литвин М. Р. 1939. Західні землі України / М. Р. Литвин, О. І. Луцький, К. Є. Науменко. - Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України, 1999. - 152 с.
9. Лучаківська І. Українська інтелігенція західних областей УРСР в перші роки радянської влади (1939-1941 рр.) / І. Лучаківська. - Дрогобич: Відродження, 1999. - 122 с.
10. Нариси історії Львівської обласної партійної організації / Авт. кол.: Д. А. Яремчук та ін.; Редкол: Д. А. Яремчук (голова) та ін. - Львів: Каменяр, 1980. - 386 с.
11. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів / Упор.: М. І. Панчук (керівник) та ін. / Ред. кол.: І. Ф. Курас (гол.) та ін. - К.: Наукова думка, 1994. - 560 с.
12. Понедельник Л. А. Політика радянського режиму на західноукраїнських землях у культурній сфері (вересень 1939-1941 рр.) / Л. Понедельник // Друга світова війна і доля народів України: матер. 2-ї Всеукр. наук. конф., м. Київ, 30-31 жовтня 2006 / ред.: Ю. А. Левенець (співголова) та ін. - К.: Зовнішторгвидав, 2007. - С. 305-312.
13. Про внутрішні причини воєнної поразки Польщі // Вільна Україна. Орган Політичного Управління Українського Фронту. - Львів. - 1939. - № 1 (25 вересня). - С. 2.
14. Розквіт національних культур в СРСР // Вільна Україна. Орган Політичного Управління Українського Фронту. - Львів. - 1939. - № 11 (6 жовтня). - С. 3.
15. Хітрова Т. В. Національний контекст формування радянської історичної свідомості засобами друкованої пропаганди [Електронний ресурс] / Т. В. Хітрова. - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_sk/2011_1/.../SC111_20.pdf [Дата звернення: 04.10.2013].
16. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. - Ф. 859. Народні Збори Західної України, м. Львів. - Оп. 1. - Спр. 5. - 27 арк.